

Қалиакпар Данаранын
«8D02307 – Қазақ филологиясы» мамандығы бойынша философия
докторы (PhD) дәрежесін алу үшін «Абай шығармаларындағы мифтік
сарындардың ұлттық рухани түсініктері» тақырыбында жазылған
жұмысына

АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Тәуелсіздік кезеңінен бастау алған қоғамдық сілкіністер мен дүмпулер нарықтық экономикада ғана емес, адам санасының ішкі түйсік толқыныстарына да әсер еткені белгілі. Технологиялық үдерістердің қарыштап алға дамығанымен, рухани бағыттағы мәдени-әдеби құндылықтардың біршама кейінге қалып қойғаны жасырын емес. Әрине, адам баласы жаңа мыңжылдыққа жаңа бір әлеммен, тың серпіліспен қадам басқысы келеді. Дегенмен де осы бір қиюы қиын күрмелген мәселеде мифтік таным мен түсінік көмекке келетіні ақиқат болмыс. Бүгінгі таңда болып жатқан санадағы өзгерістерді бірден таза, ақиқат шындыққа жеткіземіз деу де қисынсыз көрінер. Сонда да болса осы бір мифтік бастаулардан нәралған шығармалардағы оқиғалар оқырмандарға өзгеше әсер ететіндігі де шындық.

Осы мифтік сарындар мен танымдар қазақ халқының рухани мұрасымен астасып, тарихымен тамырласып, дәстүрлі наным-сенімдерімен және фольклорлық жыр- аңыздарымен ажырамас тығыз байланыста сабақтасады. Абай шығармашылығында өзекті мәселелердің қатарынан табылған мифтік сарындардың табиғатын айқындау арқылы, философиялық пайым-парасатынының көп қабатты астарлы қырларын тереңнен талдап, оқырманның ұлттық құндылықтарға деген танымдық қабілетін арттыра түсуіне қызмет етеді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі.

Қазақтың бас ақыны және ойшылы Абай Құнанбаевтың шығармалары қазақ әдебиеті мен мәдениетінің алтын қорын құрайды. Оның өлеңдері, поэмалары және философиялық эсселері ұлттық ой-сананың қалыптасуында маңызды рөл атқарды. Абай шығармаларындағы мифтік сарындардың болуы, оның әдебиетке қосқан үлесінің өзгеше ерекшелігін айқындайды және қазақ халқының рухани танымына терең әсер етеді. Бұл элементтер халықтың дүниетанымын, әлемге деген көзқарасын және өмір сүру философиясын бейнелейді, сондықтан оларды зерделеу өте маңызды.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Зерттеудің басты мақсаты – Абай шығармаларындағы мифтік сарындарды анықтау, талдау және олардың қазақ ұлттық рухани танымына тигізетін әсерін зерделеу. Абай шығармашылығы туралы материалдар мен пікір-тұжырымдарды негізге ала отырып, ақын поэзиясындағы мифологизмнің негізіне, көркемдік-идеялық қолданысына назар аудару. Қаламгер шығармашылығындағы мифтік сарындардың ұлттық-рухани болмысымызға ықпал еткен көркемдік ерекшеліктерін айқындау. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін төмендегі **міндеттерді** шешу көзделеді.

- фольклордағы және әдебиеттегі мифологизмнің сипатын айқындау;

- қазақ әдебиетіндегі мифологизм көріністерінің көркемдік қуатын пайымдау;

- Абай шығармашылығындағы мифологиялық сарындардың рухани қайнар көзі мен бастау арналарын ашу;

- Абай өлеңдеріндегі астарлы мәнде берілген мифологиялық бейнелерді қарастыру және оларға жүйелі талдау жасау;

- Абай өлеңдеріндегі мифтік сарындардың ұлттық көркем мифологияға айналып, көркемдік- бейнелілік тұрғысында қызмет етуін көрсету;

- Абай туындыларының жанрлық ерекшеліктерін мифтік мәндер мен мифтік құбылушылық негізінде қарастырып тану;

- Абай шығармаларындағы мифтік сарындағы ойлардың сипатына, мәні мен қызметіне фольклористік талдау жасау арқылы оның көркемдік-идеялық мағынасын анықтау;

- мифологиялық ойлауға тән анимистік сенімнің кейіптеу, психологиялық егіздеу, метафораға негіз болғанына Абай шығармаларынан мысалдар келтіріп, тұжырым жасау.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы:

- ақынның шығармаларындағы көп қабатты, астарлы мифтік сарындардан тұратын құрылымдық жүйесі қазіргі отандық әдебиеттанудағы жаңа зерттеу бағыттарының ғылыми тұжырымдарына негізделді;

- Абай шығармалары әдеби, тілдік мифологиялық құндылық аясында, мәдениет пен тіл сабақтастығында толықтырыла зерттеліп отыр, осыған байланысты ежелгі түркілік, шығыс мәдениетінде кездесетін мифтік образдар ұлттық танымдық тұрғыда талданады;

- ақынның поэтикалық ойлау жүйесінің ерекшелігі индивидуалды дүние бейнесін айшықтайтын мифтік сарындағы метафоралардың белсенді қызметі арқылы да дәйектеледі;

- көркем мәтін мен тілдік тұлға сабақтастығы тек әдеби танымдық тұрғыда ғана емес, концептілік жүйеде және шығарма мәтіні әлеуметтік- философиялық негіздермен сабақтас танымдық аспектіде талданады;

- әр халықтың мәдениетінің мифологиялық түсініктерінің этнотаңбалық белгісін репрезентациялау бойынша ұлт – мәдениет – тіл сабақтастығы Абай шығармаларындағы мифтік сарындардың дискурсы арқылы тағы бір зерделенді. Ақын шығармаларындағы ұлтымызға таныс болған мифтік сарындар тезаурусы арқылы оған доминанталық басымдық берілді;

- әдебиеттану, мәдениеттану тұрғысынан алынған мифтік элементтердің құрылымдық мәні өз бойына қоғамдық-әлеуметтік, тарихи құнды ақпарат жиған мәдени код ретінде түсіндірілді. Сонымен қатар, Абайдың ақындық тұлғасының қалыптасуына өз ұлттық мәдениеті мен өзге мәдени аядағы білімдер тоғысының әсер ықпалы қарастырылады.

- ғылыми жаңалық ретінде қарастырылып отырған Абай шығармаларындағы философиялық түсініктердің, атаулық тұлғалардың мифтік мәндегі шығу тегін айқындау оның рухани-ұлттық болмысын ашу зерттеу мақсатына сәйкес антропоцентристік бағдарда алғаш рет сараланды.

- Абай мифометафоралары, кейіптеулерінің, мифтік құбылтушылық ерекшелігі, коммуникативті қызметі нақты көрсетілді.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

- мифтің шығу тегі мен мифтік мотивтер ежелгі тарихи қазақ мәдениетімен байланысады, салыстырмалы негізде жан-жақты зерделенді;

- әдеби процестегі мифтерде ұшырасатын мифологиялық образдар, мотивтер мен архетиптердің Абай шығармаларында қолданылу ортақтығы мен даралығы көрсетілді;

- Абай шығармаларында кездесетін мифологизм үрдісінің ежелгі түркі тектік тіл байланыс ұқсастықтары мен айырмашылықтары талдау барысында сараланды;

- талдау жасаудың жаңа ғылыми әдістері (психоаналитикалық және когнитивтік әдебиеттану т.б.) қолданылып, ақын шығармаларындағы неомифологизм үрдісіндегі ғылыми негіздері айқындалды;

- Абай шығармаларындағы мифтік сарындардың шығу тегі жанрлық тұрғыдан парадигмалық ерекшеліктері анықталды;

- Абай шығармаларындағы мифтік-танымдық, архетиптік, мифлогемалық және мифемалық формаларды еркін қолдану барысындағы авторлық шеберлігі айқындалды.

- Абай шығармаларындағы мифтік сарындардың түркі жұртына белгілі болған миф синтезіне зерттеу жасалды.

Абай Құнанбайұлының шығармаларындағы мифтік сарындардың қазақ ұлттық рухани танымындағы ролін тереңірек түсіну – бұл қазақ әдебиеті мен мәдениетін зерттеуде маңызды бағыт болып, синтездік талдау мен саралауды талап етеді. Бұл зерттеу жұмысы қазақ халқының мәдени мұрасын түсінуге және бағалауға үлес қосады деп күтілуде.

Зерттеу жұмысының негізгі дереккөздері. Мифологияға қатысты әлемдік, түркілік зерттеулер мен қазақ халқының даңқты ақыны Абай шығармашылығында кездесетін мифтік сарындардың ұлттық-рухани болмыс, бітімі салыстырылып, негізгі дереккөз ретінде алынды. Қазақ әдебиетінде көркем шығарманың идея мен сюжет, композициялық тұтастық пен көркемдік ерекшелік, кейіпкер болымысы, ақын шеберлігі, тілі мен стилі туралы әдебиетші ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты сараланып зерттелген. Абай Құнанбайұлының шығармашылығындағы миф поэтикасын ғылыми негізде зерттеу мәселесі әлі толықтай қолға алына қоймағаны да белгілі. Сондықтан да негізгі дереккөз ретінде ақынның шығармаларына арқа сүйедік.

Зерттеу әдістері: Зерттеуде филологиялық, типологиялық, танымдық талдау, тарихи-мәдени контексті зерттеу, салыстырмалы-талдамалық әдіс және мәтіндік талдау сияқты әртүрлі ғылыми әдістер қолданылады. Зерттеу мәселесіне байланысты философиялық, психологиялық, педагогикалық, әдебиеттанудағы ғылыми еңбектерге негіз болған салыстырмалы-салғастырмалы талдаудың көмегімен қазақ және әлем әдебиетіндегі, Абай шығармаларындағы миф пен фольклор жанрларында көрініс беретін мифологиялық элементтердің сипаты айқындалды.

Диссертациялық жұмыстың теориялық негізі: Мифологияның тарихи поэтикасына, шығу тегі мен құрылымына, қызметтік және жоралғылығын жүйеленуіне, психоаналитикалық интерпретациялануына қатысты әр дәуірде сөз еткен, сонымен бірге мифологиялық образдар мен мотивтерге когнитивтік талдауға арналған еңбектер жазған авторлар: Дж. Фрэзер, М. Элиаде, Дж. Кемпбелла, З. Фрейд, К.Г. Юнг, Ж. Лакан, А.Н. Веселовский, В.Я. Пропп, Е.М. Мелетинский, В.Н. Топоров, В.В. Иванов, О.М. Фрейденберг, Я.Э. Голосовкер, В.П. Руднев, Е.А. Режабек, Н.Н. Николаенко тағы басқалармен бірге әдебиет, миф және фольклорды тығыз бірлікте алып зерттеу жүргізген: Ә.Марғұлан, С.А. Қасқабасов, Р.Б. Бердібай, Б.У. Әзібаева, Ж.Дәдебаев, Ш.И. Ыбраев, Е.Д. Тұрсынов, С. Қондыбай, Г.Ж. Орда, Т.Әсемқұлов, Қ.Мәдібай, А.Мауленов, З.Наурызбаева, А.Темірболат, А.Салқынбай, Ж. Әскербекқызы және тағы да басқа ғалымдардың еңбектері диссертация тақырыбына арқау болды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы.

Зерттеу жұмысының теориялық нәтижелерін тек қазақ филологиясы саласында ғана емес, философия, мәдениеттану тарих, әлеуметтану салаларына арнаулы курстар мен семинарларда оқу материалы ретінде қолдануға болады. Сондай-ақ оқу құралы, оқулық ретінде, жоғары оқу орнында «Қазіргі қазақ әдебиетіндегі мифологизм», «Фольклор және әдебиет» сынды қосымша пән ретінде оқытуға болады.

Зерттеудің практикалық мәні

Жоғары оқу орындарында «Қазіргі қазақ әдебиетіндегі мифологизм», «Фольклор және әдебиет», «Фольклор және әдеби конвергенциялар», «Әдебиеттану және фольклористиканың өзекті мәселелері», «Әдебиет және фольклор поэтикасы», «Түркі халықтары әдебиеті» т.б. сынды элективті пән және арнаулы курстар мен дәрістерде қолданылады. Авторлық миф тудырған қаламгерлерге қатысты ғылыми зерттеу жұмыстарын жазатын ізденушілерге әдістемелік құрал ретінде ұсынуға болады.

Зерттеу нысаны: Зерттеудің нысаны – Абай Құнанбаевтың шығармалары: «Қыс», «Жазғытұрым», «Жаз», «Лай суға май бітпес қой өткенде», «Өлсем орным қара жер сыз болма ма», «Сегіз аяқ», «Алланың сөзі де рас, өзі де рас», «Білімдіден шыққан сөз», «Желсіз түнде жарық ай», «Заман ақыр жастары», «Тоты құс түсті көбелек», «Жүрегім менің қырық жамау», «Күз», «Қансонарда бүркітші шығады аңға»; «Ескендір», «Масғұт» поэмалары.

Зерттеу пәні: Абай шығармаларында кездесетін мифтік сарындар және олардың ұлттық рухани танымға әсерін филологиялық тұрғыда тану. Әдебиеттану және фольклористиканың өзекті мәселелері, Әдебиет және фольклор поэтикасы, т.б.

Зерттеу жұмысының жариялануы және мақұлдануы. Ғылыми ізденіс барысында докторант Д.Қалиакпар отандық және шетелдік баспасөз беттерінде, әртүрлі халықаралық ғылыми және тәжірибелік конференцияларда баяндамалар жасады, 10 ғылыми мақала жариялады. Олардың ішінде 4 мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Білім

және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті белгілеген журналдарда жарияланды: 1. Мифология және Абай шығармаларындағы мифтік сарындардың ұлттық-рухани ерекшеліктері, «Наука и жизнь Казахстана» журналы. – 2020. – №5. – 239 – 244 бб. 2. Ноғайлы дәуірі эпостық шығармаларының лексикалық сипаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – №2(178). – 2020. – 67 – 73 бб. 3. Қазіргі әлем және қазақ неомифологиясындағы мифтік мотивтер мен архетиптердің өзара үндестігі. ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2022. – №2 (186 том). – 156 – 163 бб. 4 Абай шығармашылығындағы синергетика. Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №1 (127). – 179-189 бб. Нөлдік емес импакт-факторы бар халықаралық ғылыми журналдар базасына тіркелген шетел журналында жарияланған мақалалар: Scopus мәліметтер базасына енетін рейтингі жоғары халықаралық ғылыми басылымда 1 мақала: Mythical Motifs and the Modernity of Neo Mythology in the Works of Abai. Forum for World Literature Studies. China, Hong Kong. – Yune 2023. – Vol.15. – №2. – Scopus ISSN 1949-8519 (Print), Q – 2, процентиль – 67. (ағылшынша). Халықаралық және шетелдік ғылыми конференция материалдарында баяндалған және талқыланған диссертацияның негізгі нәтижелері: 1. Ә.Кекілбаев шығармаларындағы аңыздық сарындардың интерпретациялануы // Әбіш Кекілбаевтың 80 жылдығына арналған «Әбіш Кекілбаев – замананың заңғар тұлғасы» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция. – Алматы: Қазақ университеті, 2019 – 122-128 бб. 2. Абай шығармаларындағы мифтік образдардың ерекшеліктері // «XIX ғасырдағы ғылым және білім» атты V халықаралық ғылыми-практикалық конференция, Нұр-Сұлтан, 2020 – 178-181 бб. 3. «Мифология» ұғымын зерттеудің теориялық негіздері // «Әл-Фараби.kz» республикалық-ғылыми танымдық журналы, 2020 – 16-20 бб. 4. Абай шығармаларындағы мифологиялық ерекшеліктер // «Ғылым және білім-2020» атты III халықаралық ғылыми-практикалық конференция, Нұр-Сұлтан, 2020 – 193-196 бб. 5. «Мифология» ұғымын зерттеудің теориялық негіздері // «Қазіргі заманғы әдебиеттанудың өзекті мәселелері және даму бағыттары» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция, – Алматы: Қазақ университеті, 2020 – 179-183 бб. Диссертациялық жұмыс Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасында білікті ғалымдар тарапынан талқыланып, ғылыми сараптамадан өткендіктен қорғауға ұсынылды.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспе бөлім, үш тарау, алты тараушадан, қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.